

Аліна Пословська

ВОЛИНЬ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ XIV–XV СТ. (ЗА ДАНИМИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДЖЕРЕЛ)

Стаття присвячена аналізу археологічних джерел XIV–XV ст., на основі яких можна провести реконструкцію історії Волині цього часу. Волинська земля литовського періоду являла собою розвинений суспільно-економічний комплекс, а її економічним, суспільним і політико-адміністративним центром став Луцьк. Тому не випадково саме Луцьк був обраний місцем проведення європейського з'їзду 1429 р.

Ключові слова: *сопла, городища «motte and bailey», Луцький замок, Володимирський замок Казимира Великого, Луцький з'їзд 1429 р.*

Постановка наукової проблеми. Литовський період – важливий етап у розвитку Волині. Регіон як складова частина Великого князівства Литовського мав вплив на геополітичну ситуацію в країнах Центрально-Східної Європи. У процесі дослідження історії Волині XIV – першої половини XVI ст. важливу роль відіграють археологічні джерела. Адже з кінця XIII ст. припиняється місцеве волинське літописання, тому історія регіону даного періоду у писемних джерелах висвітлена досить скупо. Луцьк став фактично другою столицею Великого князівства Литовського, а у 1429 р. тут був проведений європейський з'їзд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти історії Волині XIV–XV ст., спираючись на дані археологічних джерел, розглядалися у працях: С. Панишка [6; 7], О. Златогорського [2], Ю. Лукомського [4]. Львівський вчений С. Терський [8] вивчав окремі питання політичного та соціально-економічного життя Луцька окресленого періоду. Дослідження європейського з'їзду 1429 р. в Луцьку здійснили О. Бірюліна та Є. Кусьнеж [1]. Спроби реставрації замку як архітектурної пам'ятки провів П. Троневиц [10] і Б. Колосок [3].

Метою цієї роботи є спроба прослідкувати стан Волині з кінця XIV до початку XV ст., провести реконструкцію на їх основі та визначити місце Луцька в історії України та Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження. В XIV ст. до Великого князівства Литовського увійшли білоруські та українські землі. Велике князівство Литовське стало однією з найбільших держав в Європі. З 1388–1430 рр. Луцьк належав литовському князю Вітовту на правах особистої власності. За часів його правління місто стало другою столицею Литви.

XIV–XV ст. – це період зростання економічного потенціалу Великого князівства Литовського, в тому числі і Волині. Одним із аргументів на користь цього є археологічні матеріали, отримані в 2008 р. під час проведення стаціонарних археологічних робіт у селі Жидичин Ківерцівського району Волинської області. На об'єкті було виявлено дві споруди. Споруда № 2 датується XIV ст. Тут було виявлено 4 цілих сопла та 27 їх фрагментів, 9 фрагментів обпалених кінців сопел, що вставлялися в горн, та 6 фрагментів середньої частини сопел. Ця колекція керамічних сопел для металургійного виробництва датується XIV ст. [2, с. 216]. Важливо відзначити, що збереглися тут лише використані сопла. Очевидно, це є свідченням формування даної колекції сопел уже після закінчення процесу виробництва металу, а не в процесі підготовки до нього. Такий рівень розвитку металургійного ремесла підтверджує економічну могутність Волинської землі. Правителі Центральної та Східної Європи, які приїхали на Луцький з'їзд 1429 р., побачили тут не економічну відсталість краю, а технологічні досягнення тогочасної волинської економіки.

Економічний розвиток Волинського краю XIV–XV ст. характеризує споруда виробничого характеру значних розмірів, яку було виявлено під час проведення археологічних розкопок у місті Володимирі-Волинському Волинської області. Архітектурно-археологічний аналіз дає підстави інтерпретувати споруду як піч для випалу цегли. За супровідним археологічним матеріалом та іншими критеріями час спорудження і функціонування даного об'єкту визначено XIV–XV ст. [4, с. 278]. Докладний опис печі та її порівняння з раніше

розкопаними подібними об'єктами провели Ю. Лукомський та С. Панишко. Отримані матеріали дозволяють стверджувати, що це унікальна виробнича споруда. Не виключений зв'язок між функціонуванням печі та будівництвом замку Казимира Великого у Володимирі.

Впродовж XIV ст. в багатьох європейських країнах розповсюдилися празькі гроші. Це була найбільш поширена монета у XIV–XV ст. на грошовому ринку західноукраїнських земель, в тому числі і Волині. Особливо важливу роль празькі гроші відіграли у становленні грошової системи Великого князівства Литовського, до складу якого належала Волинь. На території регіону відома значна кількість знахідок цих монет. У контексті даного дослідження для нас цікавим є скарб монет у селі Гірка Полонка Луцького району Волинської області. Це срібні празькі монети, які карбували наприкінці XIV – на початку XV ст. [5]. Спираючись на датування, можна припустити, що цей скарб пов'язаний з Луцьким з'їздом 1429 р. Його міг залишити учасник з'їзду. Знахідки згаданих монет є вагомим аргументом того, що вже в XIV ст. волинські землі долучилися до центральноєвропейського кола обігу.

XIV–XV ст. – період зростання прошарку дрібних землевласників. Підтвердженням належності волинських землевласників до лицарського стану є специфічний тип укріплень. Маємо на увазі городища Волині, які за зовнішніми морфологічними ознаками відповідають європейським укріпленням типу «*motte and bailey*» раннього періоду їх існування. Ці двори були попередниками, а у ряді випадків і співіснували з відомими мурованими замками [6, с. 205]. У сучасній польській історіографії такі пам'ятки відомі як стіжкові городища. До такого типу городищ на Волині належать пам'ятки з відносно великими стіжковими насипами у Коршеві, Камені-Каширському, Любомлі, Турійську та Ветлах [6, с. 206]. Серед численних археологічних пам'яток регіону саме ці городища найкраще відображають появу класичного лицарства на землях Волині.

Не слід виключати можливості появи класичних менших городищ «*motte and bailey*» у околицях сучасного міста

Володимира-Волинського в період його входження до Польщі у 1366–1370 рр. Прагнення Казимира Великого до закріплення колишнього столярного міста Волині за собою виразилась у будівництві тут великого мурованого замку [7, с. 324]. Слід зауважити, що період існування замку становив всього два календарних роки. Тому ряд питань з історії виникнення замку та часу його існування залишається в науці відкритими. На основі аналізу фрагменту Хроніки Яна із Чарнкова С. Панишко зробив висновок, що у 1370 р. у Володимирі було два окремих замки, кожен з яких розміщувався на окремій замковій «горі»: старий – дерев'яний та новий – майже добудований мурований [7, с. 325]. Поряд з тим найбільш загадковим моментом у історії замку Казимира є його руйнування. Мабуть, литовські князі вирішили зруйнувати майже добудовану споруду, задовольняючись застарілим на той час дерев'яним замком [7, с. 324]. Проте замок у Володимирі визначав окремий, хоч і такий короткотривалий, період у розвитку історичної топографії давнього Володимира.

Важливим аспектом археології є дослідження замків. Замок Любарта був складовою частиною «Лучеська Великого на Стиру» [9] і виконував важливі функції оборони краю. Назва «Великий Лучеськ» за містом закріпилася наприкінці XIV – початку XV ст. Саме так його іменують у «Списку городів руських дальніх і ближніх», складеному приблизно у 1392 р. [8, с. 27].

Першими дослідженнями Верхнього замку у Луцьку у другій половині XIX ст. розпочинається історія археологічних досліджень Волинського краю. Об'єднання оборонних функцій міста і замку підтверджено у ході архітектурно-археологічних досліджень Луцька. Міщани дбали про побудову фортець, адже значення замку для життя міста важко переоцінити. Замок – це резиденція органів світської і духовної влади.

Луцький замок складався з двох частин – Верхнього та Окольного. Верхній замок був побудований у XIV ст. за ініціативи князя Любарта на місці давньоруського дитинця. Однак існує думка киявського дослідника Г. Логвина, який доводить, що цегляний замок почали споруджувати ще в кінці

XIII – початку XIV ст. в часи правління Мстислава Даниловича [8, с. 50]. Луцький замок був зведений на кам'яних підмурках. Будівництво цегляних замків на кам'яних підмурках було характерною рисою оборонної архітектури Литви XII–XVI ст. П. Троневиц виділяв чотири будівельні періоди Луцького замку. Третій будівельний період припадає на кінець XIV – початок XV ст., якраз на час князювання Віговта [10, с. 40]. Щоправда спорудження цегляного замку було остаточно завершено під час наступного четвертого будівельного періоду [10, с. 47]. Слід зауважити, що середина XIV ст. – це період поширення кам'яних замків у Східній Європі. Саме в цей період фортеці з каменю будуються у великих містах.

Луцьк як одне з великих міст того часу, відіграв важливу роль в політичному житті Литовської держави. З'їзд, що відбувся у 1429 р., став визначною дипломатичною подією. За Віговта Луцьк став фактично південною столицею Великого князівства Литовського. Проведення міжнародної зустрічі правителів у 1429 р. Віговт вважав демонстрацією зростання свого авторитету в Європі. Саме на час проведення з'їзду Віговт досяг піку своєї могутності.

На Луцькому з'їзді 1429 р. обговорювались загальноєвропейські політичні питання – протидія турецькій експансії в Європі, коронація Віговта та боротьба з гуситським рухом. Чи не найголовнішим питанням з'їзду було питання про коронування Великого князя Литовського Віговта. Аби відвернути амбіції Віговта на Чеське королівство (що йому пропонували самі чехи) і щоб ослабити Польщу, Сигізмунд здавна підбурював Віговта на коронацію та трансформацію Великого князівства Литовського у Литовське королівство. Віговт також прагнув досягнути цієї мети, адже бачив в цьому можливість посилити роль своєї держави.

Цікавою археологічною знахідкою досліджуваного періоду є парадна сокира. На початку 90-х рр. XX ст. у річці Стир на відстані близько 1 метра була знайдена залізна сокирка, очевидно, імпортного походження. Хронологію пам'ятки окреслено кінцем XIV–XV ст. Таку хронологію підтверджує і С. Терський, посилаючись на типологію М. Глосек. Аналіз

орнаменту та його символіки провели у своїй статті О. Бірюліна та Є. Кусьнеж. Науковці дійшли висновку, що загальний контур орнаменту на лезі нагадує типовий для пізньої готики мотив так званого риб'ячого міхура, який часто використовували в архітектурі як масверк (масверк – ажурна кам'яна різьба). На досліджуваній сокирі в частині леза, яка відходить від обуха, бачимо контур пагорба, на якому стоїть патріархальний хрест з двома перекладинами, так званий шестиконечний хрест. Хрест у верхній частині завершується зображенням полум'я і крапковим орнаментом. Полум'я в християнській символіці означає палку віру. На залізній сокирі з Луцька можна ще побачити спрощене зображення митри – покриття голови представників вищого католицького духовенства, яке вони одягають під час найбільших релігійних свят [1, с. 37].

Висновки. Аналіз археологічних джерел дозволяє стверджувати, що в XIV–XV ст. Волинь являла собою міцний суспільно-економічний комплекс, а її центром став Луцьк. Тому не випадково саме Луцьк був обраний місцем для проведення з'їзду 1429 р. Після європейського з'їзду Волинь стала відома світу, а місто Луцьк почали наносити на карти Європи. Така подія всесвітньої історії не могла не позначитись на подальшій історії Волині.

Список використаних джерел

1. Бірюліна О. Парадна орнаментована сокира – свідок Луцького з'їзду 1429 р. / О. Бірюліна, Є. Кусьнеж // З'їзд європейських монархів у Луцьку 1429 року: Міжнародна наукова, історико-краєзнавча конференція, присвячена 580-й річниці з'їзду/ Авт. – упор. Г. Марчук. – Луцьк : ПВД «Твердиня». 2007. – С. 37–40.
2. Златогорський О. Про металургійне виробництво в район Луцька у XIV столітті/ О. Златогорський, С. Панишко //Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник. Вип. VI. – Луцьк, 2010. – С.215–222.
3. Колосок Б.В. Луцьк – пам'ятка архітектури і містобудування: історико-архітектурний нарис/ Б.В.Колосок. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 124 с.
4. Лукомський Ю. Цегляна піч XIV-XV ст. у Володимирі-Волинському/ Ю. Лукомський, С. Панишко // Наукові студії: Збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Вип. 4. – Львів : Вид-во "Растр-7", 2011. – С. 268–279.

5. Наумук С. У Полонці знайшли шістьсотлітній скарб! [Електронний ресурс]// Волинь-нова. – № 53. 15 травня 2012. – Режим доступу: <http://www.volyn.com.ua>
6. Панишко С. Д. Городища «motte and bailey» як перші лицарські двори Волині/ С. Д. Панишко// Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип.16. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – С. 205–215.
7. Панишко С. Мурований замок Казимира Великого у Володимирі/ С. Панишко // Старий Луцьк. Випуск 7. – Луцьк : Терен, 2011. – С.323–327.
8. Терський С. В. Лучеськ Х–ХV ст. / С. В. Терський. – Львів : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2006. – 252 с.
9. Тихомиров М. Н. Список русских городов дальних и ближних [Електронний ресурс] // Исторические записки. — М., 1952. — Т. 40. — С. 214–259. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua>
10. Троневиц П. О. Луцький замок/ П. О. Троневиц. – Луцьк, ДІКСОН, 2003. – 198 с.

Poslovska A.

VOLYN IN THE CONTEXT OF EUROPEAN HISTORY XIV-XV CENTURIES (ACCORDING TO ARCHAEOLOGICAL SOURCES).

The article is devoted to analysis of archaeological sources of XIV–XV centuries, on which base reconstruction Volyn history of this period can be held. Volyn region of Lithuanian-Russian period was a developed socio-economic complex and Lutsk became its economic, social, political and administrative center. It is no accident that Lutsk was selected as a place for holding European Congress in 1429.

Key words: *nozzle, Lutsk castle, Vladimir's castle of Casimir the Great, European Congress 1429.*